

Moralės filosofija

DUNSO ŠKOTO MINČIŲ ATGARSIAI WITTGENSTEINO ETIKOJE

Albinas Plėšnys

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: albinas.plesnys@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos Wittgensteino etinės pažiūros, pateiktos jo veikale „*Tractatus Logico-Philosophicus*“ ir „*Lecture on Ethics*“. Juose Wittgensteinas tvirtina, kad etikos dalykai nepriklauso faktų sričiai. Todėl negali būti jokių etikos teiginių ir etika negali būti išreikšta. Wittgensteinas buvo vienas iš analitinės filosofijos kūrėjų ir etikos problemas svarsto būdu, kuris vėliau tapo įprastas šios filosofijos atstovams. Jis analizuoja, kaip kalboje funkcionuoja etikai būdingos sąvokos, ir tuo grindžia savo išvadas. Klasikinėje tradicijoje etinių sąvokų funkcionavimo ypatumai buvo aiškinami remiantis proto ir valios santykiu. Wittgensteinas etiką irgi sieja su valios subjektu, laikydamasis tam tikros proto ir valios santykio sampratos. Mūsų nuomone, ji labiausiai artima Duns'o Škoto pasiūlytai proto ir valios santykio interpretacijai. Tačiau ne ja Wittgensteinas grindžia savo išvadą apie tai, kad etika neišreiškiamą.

Pagrindiniai žodžiai: absoliučios vertybės, etika, faktai, valios subjektas, santykinės vertybės

Analitinėje etikos tradicijoje išskirtinę vietą užima Wittgensteino etikos samprata, kuri, mūsų požiūriu, nėra sulaukusi deramo Lietuvos filosofų dėmesio. Plačiausiai savo etines pažiūras Wittgensteinas pateikė *Paskaitoje apie etiką* (Wittgenstein 1965), kurią jis parengė Kembridže apytiksliai 1929 metų pabaigoje ar 1930 metais. Ji, matyt, buvo perskaityta „Eretikų“ draugijos nariams, su kuriais Wittgensteinas tuo metu palaikė ryšius. Kiek yra žinoma, tai vienintelė kada nors Wittgensteino parengta paskaita. Paskaitos rankraštis neturėjo pavadinimo, jį sugalvojo jo raštų tvarkytojai.

Dar vienas Wittgensteino pasvarstymas apie etiką yra pateiktas *Tractatus Logico-*

-Philosophicus 6.4¹ skirsnyje (Wittgensteinas 1995: 109–111). Ir tai turbūt svarbiausi Wittgensteino tekstai apie etiką. Minėtą skirsnį Wittgensteinas pradeda konstatavimu, kad: „visi teiginiai yra lygiaverčiai“ (6.4). Tokia išvada tiesiogiai plaukia iš *Traktato* konteksto. Jau pirmuoju *Traktato* sakiniu jis tvirtino, jog „pasaulis yra visa kas atsitinka“ (1). Ši mintis Wittgensteinui buvo visiškai akivaizdi. Tai, kas atsitinka, yra faktas, vadinasi, pasaulis yra faktų, bet ne daiktų visuma. Visi teiginiai yra lygiaverčiai, nes, anot Wittgensteino, „kas nors

¹ Čia ir toliau skliaustuose nurodyti *Tractatus Logico-Philosophicus* teiginiai pagal Wittgensteino pasiūlytą numeraciją. Cituojama iš: Wittgensteinas L. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1995.

gali atsitikti arba neatsitikti, o visa kita likti tas pats“ (1.21). Jei būtų kitaip, tai teiginiai apie faktus neturėtų pastovių teisingumo verčių: atsitikus vienam reiškiniiui, pasikeistų kiti. Taigi tai, kas atsitinka, yra atominių faktų buvimas. Atominiai faktai nepriklauso vienas nuo kito (2.061) ir iš atominio fakto egzistavimo ar neegzistavimo negalima daryti išvados apie kito atominio fakto egzistavimą arba neegzistavimą (2.062). Natūralu, kad nepriklausomi atominiai faktai yra lygiaverčiai. Tokie bus ir atominius faktus aprašantys teiginiai.

Remdamasis pasaulio kaip nepriklausomų atominių faktų visumos įvaizdžiu, Wittgensteinas daro išvadą:

Pasaulio prasmė turi būti už pasaulio. Pasaulyje visa yra taip, kaip yra, ir visa nutinka taip, kaip nutinka; jame nėra jokios vertės – o jeigu ji būtų, ji neturėtų jokios vertės.

Jei yra vertė, turinti vertę, ji turi būti už visų nutikčių (tiksliau: „viso, kas atsitinka“, t. y. faktų – A. P.) ir taip-būties (*vok.* so-Sein, aiškesnis vertimas būtų: „ir to, kas šitaip būna“ – A. P.). Nes visos nutiktys ir taip-būties yra atsitiktinės. (Nes visa atsitinkančio ir šitaip esančio yra atsitiktina – A. P.).

Kas daro tai neatsitiktinį, negali būti pasaulyje, nes kitaip tas būtų vėl atsitiktina.

Tas turi būti už pasaulio. (Wittgensteinas 1995: 110)

Pasaulis, Wittgensteino manymu, yra sudarytas iš faktų. Tai, kas atsitinka ir šitaip būna, nėra vertybės, nėra prasmės turiniai. Etikos dalykai nepriklauso faktų pasauliui. Šią mintį Wittgensteinas plačiau svarsto savo *Užrašuose (1914–1916)*, kurių jam nepavyko sunaikinti, nes jie užsiliko jauniausios sesers namuose. 1916 metų spalio 12 dienos įrašė jis aiškina: „akmuo, gyvūno kūnas, mano kūnas – visa tai stovi ant tos pačios pakopos. Todėl

tai, kas atsitinka, nesvarbu, ar nuo akmens, ar nuo mano kūno, nėra nei gera, nei bloga“ (Wittgenstein 2001: 120). Tiesą sakant, ši Wittgensteino ideja nėra nei originali, nei netikėta. Panašiai *Traktate apie žmogaus prigimtį* samprotauja Davidas Hume’as:

Aš pastebėjau, kad kiekvienoje iš moralės sistemų, su kuriomis man yra tekę susidurti, autorius kurį laiką samprotauja įprastai, nustato Dievo buvimą ar stebi žmogiškuosius reikalus: ir staiga aš nustebeš pamatau, jog vietoje įprastinių teiginių porų yra arba *nėra* aš nebesusiduriu nė su vienu teiginiu, kuris nebūtų susietas su *turi* arba *neturi*. Šis pokytis įvyksta nepastebimai, vis dėlto jis nepaprastai reikšmingas. Juk jei šis *turi* arba *neturi* reiškia kokį nors naują santykį arba tvirtinimą, būtina jį pastebėti ir paaiškinti: kartu turi būti pagrįsta ir tai, kas atrodo visiškai nesuprantama: kaip šis naujas santykis gali būti išvedamas iš kitų, visiškai skirtingų. <...> truputis dėmesio <...> leis mums pamatyti, jog ydos ir dorybės skirtis nėra pagrįsta vien objektų santykiais ir nėra suvokiama protaujant (Hume 2007: 352).

Aišku, šią daugelio autorių cituojamą Hume’o veikalo ištrauką galima įvairiai interpretuoti, tačiau du pagrindiniai standartiniai interpretacijos būdai bus reikšmingi aiškinantis Wittgensteino požiūrį į etiką. Pasak pirmosios interpretacijos, Hume’as skelbia loginę tiesą, daugelio akcentuotą nuo pat vėlesnės devynioliktojo amžiaus pusės, kad iš jokios nemoralinių (bendresniu atveju – nevertinančių) prielaidų aibės negali kilti jokia moralinė (ar vertinančioji) išvada.

Antroji interpretacija vertina cituotą ištrauką kaip Hume’o išpuolį prieš XIX a. racionalistus, pirmiausia prieš Samuelį Clarke’ą, prieš tuos, kurie teigia, kad dorybės yra ne kas kita kaip atitiktis protui, kad yra amžinas daiktų tinkamumas ir ne-

tinkamumas, kuris yra vienodas kiekvienai tai svarstančiai protingai būtybei, ir kad nekintantis teisingumo ir klaidingumo matas užkrauna pareigą ne tik žmonėms, bet ir pačiam Dievui. Kaip aiškina Johnas Finnis, Clarke'as siekė parodyti, kad moralinės tiesos skatina protą veikti ir lemia jo veikimą. Tačiau jam nepavyko išspręsti problemos, nes jis nepaisė praktinio samprotavimo logikos, kurios svarbiausia kategorija yra siektinas ir įgyvendintinas gėris. Vietoj to Clarke'as domisi vien spekuliatyviąja arba teorinio samprotavimo logika, kurios svarbiausia kategorija yra „kuo grindžiama“, o pagrindinis principas yra neprieštaravimo dėsnis. Hume'as, kaip aiškina Finnis, matė, kad Clarke'o problema buvo iš tikrųjų rimta ir kad Clarke'as ieškojo sprendimo klaidingu būdu (Finnis 1980: 41–42). Wittgensteinas sutiktų su abiem Hume'o pateiktos kritikos interpretacijomis, kaip jas supranta Finnis, nors ir laikosi kitokio požiūrio į etiką negu Hume'as.

Tolesnis Wittgensteino samprotavimas tiesiogiai plaukia iš ankstesnių jo minčių: „Todėl negali būti ir jokių etikos teiginių. Teiginiai negali išreikšti nieko aukštesnio“ (6.42). Tai savaime suprantama, nes teiginiai tik aprašo faktus. „Aišku, kad etika negali būti išreikšta. Etika yra transcendentali. (Etika ir estetika yra viena)“ (6.421).

Galbūt kokiam pozityvistui atrodytų, kad tuo svarstymus apie etiką ir reikėtų baigti. Wittgensteinas toli gražu taip nemano. Viena vertus, jis ima samprotauti apie etikos transcendentalumą ir apie etikos bei estetikos vienybę. Kodėl gi etika ir estetika yra viena? Paaiškinimą galima rasti jau minėtą *Užrašų* 1916 m. spalio 7 dienos pastaboje:

Meno kūrinys yra daiktas, matomas *sub specie aeternitatis*², o geras gyvenimas yra pasaulis, matomas *sub specie aeternitatis*. Tai yra ryšys tarp meno ir etikos. Įprastu būdu žiūrint į daiktus, objektai matomi, tarsi būtų žiūrima iš jų vidurio, o matant *sub specie aeternitatis*, žiūrima iš išorės. Taigi daiktų fonas yra visas pasaulis. Galbūt šitaip žiūrint objektai matomi *kartu su* erdve ir laiku, užuot matant *erdvėje ir laike*? Kiekvienas daiktas modifikuoja visą loginį pasaulį, taip sakant visą loginę erdvę. (Peršasi mintis): daiktas matomas *sub specie aeternitatis*, yra daiktas, matomas su visa logine erdve. (Wittgenstein 2001: 119)

Kita vertus, o su kuo tada sietina etika? Wittgensteinas toliau plėtoja mintį apie etikos neišreiškiamumą:

Pirmoji mintis nustatant etikos dėsnį, turintį formą „tu privalai. . .“ yra ši: „o kas, jei aš to nepadarysiu?“ Tačiau aišku, kad etika neturi nieko bendra su bausme ir atlygiu įprastine prasme. Todėl klausimas dėl veiksmo *padarinių* turi būti nesvarbus. – Šie padariniai bent jau neturi būti įvykiais. Nes turi būti kažkas teisinga šitaip keliant klausimą. Turi būti tam tikras etinis atlygis ir etinė bausmė, tačiau tai turi slypėti pačiame veiksmo. (6.422)

Galima sakyti, kad Wittgensteinui etika, kaip ir logika yra pasaulio sąlyga. Tačiau etika kitaip susijusi su pasauliu nei logika. Tai rodo Wittgensteino samprotavimai jo „Užrašuose“:

Suvokiantis subjektas yra, ko gero, tuščias klievesys. Tačiau valios subjektas egzistuoja. Jei nebūtų valios, tai nebūtų ir to pasaulio centro, kurį mes vadiname *Aš* ir kuris yra etikos turėtojas. Geras ir blogas iš esmės yra tik *Aš*, o ne pasaulis. (1916 m. rugpjūčio 7 d.)

Taigi logika gali būti aiškinama nesiremiant suvokiančiu subjektu, o etikos taip

² amžinybės požiūriu (*lot.*).

aiškinti neįmanoma. Anot Wittgensteino, „gėris ir blogis įeina tik per *subjektą*. O subjektas nepriklauso pasauliui, bet jis yra pasaulio riba. Būtų galima (šopenhaueriškai) pasakyti: geras ar blogas yra ne vaizdinio pasaulis, o valingas subjektas“ („Užrašų“ 1916 m. rugpjūčio 2 d. pastaba).

Todėl nesunku suprasti, kodėl Wittgensteinas toliau (6.423) aiškina, kad „negalima kalbėti apie valią, kaip etiškų dalykų nešėją“. Gėris ir blogis yra subjekto, o ne pasaulio predikatai, todėl ne valia, o valios subjektas yra „etiškų dalykų nešėjas“. Wittgensteinas mano, kad neįmanoma įsivaizduoti valios akto paties savaime, kaip besubjekčio akto. Pasak jo, valia kaip fenomenas rūpi ne filosofijai, o psichologijai, kitaip tariant konkrečiam mokslui. Etinis sprendimas Wittgensteinui yra visiškai laisvas, grynai asmeninis subjekto sprendimas, neišvedamas iš jokių dalykų padėčių, teorinių prielaidų ar mąstymo principų.

Nepagrįstos etikos interpretacijos neišvengiamai kelia konceptualines painiavas, kurias šalinant imama tiksliau suvokti etikos specifika. Tokiam tikslesniam etikos savitumo suvokimui ir skirta Wittgensteino „Paskaita apie etiką“ (Wittgenstein 1965). Joje etikos problemas mąstytojas analizuoja remdamasis savo filosofiniu metodu. Filosofija, anot Wittgensteino, turėtų reikšti kažką, kas stovi virš arba po, tačiau ne šalia gamtos mokslų, todėl negali būti jokių „filosofinių teiginių“.

Filosofijos rezultatas turi būti teiginių aiškinimas, o ne „filosofiniai teiginiai“. *Traktate* Wittgensteinas sako, kad filosofijos tikslas yra loginis minčių nuskaidrinimas. Filosofija yra ne teorija, o veikla. Filosofinį darbą iš esmės sudaro aiškini-

mai (plg. 4.112). Jis ir vėliau nekeičia savo požiūrio į filosofiją, gal tik šiek tiek jį tikslina. *Filosofiniuose tyrinėjimuose* labiau linkęs kalbėti ne apie loginį, o apie gramatinį minčių nuskaidrinimą: „mūsų gramatiškai trūksta skaidrumo. <...> Skaidraus atvaizdavimo sąvoka mums yra nepaprastai reikšminga. Ji žymi atvaizdavimo formą, būdą, kuriuo mes regime daiktus“ (Witgenšteinas 1995: 176) Turbūt aiškiausiai savo požiūrį į filosofines problemas Wittgensteinas pateikia *Filosofinių tyrinėjimų* 123–125 skirsniuose:

Filosofinė problema turi tokią formą: „Aš nežinau, kaip man pasielgti“. Filosofija nieku būdu neturi kištis į faktišką kalbos vartojimą, vadinasi, ji gali jį galiausiai tik aprašyti.

Ji negali jo ir pagrįsti.

Ji palieka visa kaip yra.

Ji palieka netgi matematiką tokią, kokia ji yra, ir joks matematikos atradimas negali jos pastūmėti į priekį. „Svarbiausia matematinės logikos problema“, kaip ir bet kuri kita, mums yra matematikos problema.

Filosofija turi ne išspręsti prieštaravimą matematinio arba loginio matematinio atradimu, bet padaryti skaidrią matematikos būklę, kuri mums kelia nerimą; jos būklę iki prieštaravimo išsprendimo <...>.

Fundamentalus faktas čia yra tas, kad mes pateikiame tam tikro žaidimo taisykles, techniką, ir kad tuomet, kai laikomės šių taisyklių, kažkas vyksta ne taip, kaip numanėme; kad mes, taip sakant, susipainiojame savose taisyklėse.

Tas susipainiojimas savose taisyklėse ir yra tai, ką mes norime suprasti, t. y. aiškiai pamatyti. (Witgenšteinas 1995: 177)

Toks požiūris į filosofiją taip pat nėra kažkuo ypatingas ar išskirtinis. Panašiai filosofines problemas kėlė ir sprendė Sokratas, jei pasitikėsime Platono aiškini-
miais. O ir nuo vėlyvosios antikos iki XIII a. vidurio vyravęs filosofijos kaip sep-

tynių laisvųjų menų ir ypač pirmojo menų trejeto, *triviumo* – dialektikos, gramatikos ir retorikos, – supratimas gerai dera su Wittgensteino pozicija.

Bet grįžkime prie „Paskaitos apie etiką“. Wittgensteinas mano, kad etika yra neišreiškiamą. Todėl atskleisti savąjį etikos supratimą jis mėgina pateikdamas „tam tikrą skaičių daugiau ar mažiau sinonimiškų išraiškų, kurių kiekviena pavaduotų bendrąjį etikos apibūdinimą“. „Išvardydamas jas, – sako Wittgensteinas, – aš noriu sukelti tokį efektą, kokį sukėlė Galtonas, atspaudęs keliolika skirtingų veidų vienoje fotografinėje plokštelėje, kad perteiktų būdingus bruožus, bendrus visiems tiems veidams. Ir rodydamas tokią daugiaveidę fotografiją paskatinsiu jus įžvelgti tai, kas būdinga, tarkime, kino veidui; todėl tikiuosi, kad, žvelgdami į eilę mano pateiktų sinonimų, sugebėsite pastebėti charakteringus bruožus, kurie bus bendri jiems visiems, ir tai bus būdingi etikos bruožai“ (Wittgenstein 1965: 4). Vėliau šį metodą Wittgensteinas išplėtojo *Filosofiniuose tyrinėjimuose* ir įvardino jį „šeimyninių panašumų“ terminu. Aprašydamas visokias žaidimų įvairovę, matydamas nunykstančius ir pasikartojančius jų bruožus, Wittgensteinas pastebėjo „sudėtingą vienas kitą užklojančių ir persikryžiuojančių panašumų tinklą – panašumų, būdingų dideliems ir mažiems dalykams“. „Tų panašumų negaliu geriau apibūdinti, – sako Wittgensteinas, – nei žodžiais „šeimyniniai panašumai“; nes šitaip vieni kitus apima ir persikryžiuoja įvairūs šeimos narių panašumai: ūgis, veido bruožai, akių spalva, eiseną, temperamentą ir t. t., ir t. t.“ (Wittgensteinas 1995: 155).

Koks etikos bruožas iš karto krinta

į akis? Kažkada Mooras yra sakęs, kad etika – tai bendras tyrinėjimas to, kas yra gėris. Wittgensteinas nesutinka su tokiu apibūdinimu, nes nelaiko gėrio nei tam tikra pirmine kokybe, nei objekto ypatybe ir apskritai tuo, ką galima išreikšti teiginiais. Kaip jau sakėme, tik valios subjektas jam yra etikos turėtojas. Todėl Wittgensteinas aiškina: „Etika yra tyrinėjimas to, kas yra vertinga, arba to, kas iš tikrųjų svarbu, arba, galėčiau sakyti, Etika yra gyvenimo prasmės tyrinėjimas, arba tyrinėjimas to, kas padaro gyvenimą vertą gyventi ar teisingai nugyvenamą“ (Wittgenstein 1965: 5). Nesunku, anot Wittgensteino, pastebėti, kad visos su vertinimais susijusios išraiškos vartojamos dviem visiškai skirtingomis reikšmėmis. Pirmąją reikšmę Wittgensteinas vadina trivialia arba santykyne, o antrąją – absoliučia ir etine. Žodis „geras“, pavartotas santykyne reikšme, tiesiog reiškia atitiktį tam tikram iš anksto nustatytam standartui arba tinkamumą įgyvendinti tam tikrą tikslą. Pavyzdžiui, sakydami, jog žmogus yra *geras* pianistas, turime galvoje, kad jis sugeba tiksliai tam tikru tempu sugroti pakankamai sudėtingus muzikos kūrinius. Sakydamas, kad man *svarbu* neperšalti, turiu galvoje, jog peršalimas gali sutrikdyti mano gyvenimo ritmą ir tą sutrikdymą įmanoma įvertinti. Sakydamas, kad šitas kelias yra *tinkamiausias*, turiu galvoje, kad juo važiuodamas mažiausiomis sąnaudomis ir greičiausiai atvyksiu į vietą.

Santykyne reikšme vartojami žodžiai *geras*, *tinkamas*, *svarbus* ir *pan.* neturi privalomumo požymio. Tai Wittgensteinas parodo tokiu pavyzdžiu. Tarkime, jūs su draugu žaidžiate tenisą ir pralošiate. Drau-

gas tarsteli, kad esate prastas žaidėjas. Į tai galite atsakyti: „Aš žinau, kad žaidžiu prastai, bet visai nenoriu žaisti geriau.“ Kiekvienas žmogus sutiks, kad šiuo atveju viskas yra gerai. Tačiau jeigu jūs, tarkime, bjauriai pameluosite, o jūsų draugas pastebės, kad elgiatės kaip galviją, negalėsite jam atsakyti, jog ir nenorite elgtis geriau. Jūs *privalote* elgtis geriau. Čia turime absoliutų sprendimą apie vertybę.

Pasak Wittgensteino: „kiekvienas sprendimas apie santykinę vertybę yra tiesiog teiginys apie faktus ir gali būti perteiktas taip, kad iš viso prarastų vertybinio sprendimo pavidalą“ (Wittgenstein 1965: 6). Įmanoma įrodyti, kad kiekvienas santykinis vertinimas gali būti perkeistas į teiginius apie faktus, tačiau joks teiginys apie faktus negali būti absoliučios vertės sprendimas. Net Laplace'o demonas, pajėgiantis žinoti visų Visatos kūnų koordinatas ir impulsus tam tikru laiko momentu ir todėl galintis numatyti ateitį, perteikęs knygoje visas savo žinias, neparašytų joje nė vienos eilutės, susijusios su etika. Faktų aprašyme nėra nieko, kas galėtų tapti etikos sakiniais.

Gal kai kas pamanytų, kad išeitį padės rasti garsieji Hamleto monologo žodžiai „*Nothing is either good or bad, but thinking makes it so*“? – sako Wittgensteinas (*Ibid.*: 6). Tačiau tai ne išeitis. Hamletas norėjo pasakyti, kad gėris ir blogis, nors ir nebūdami mus supančio pasaulio kokybės, yra priskirtini mūsų proto būsenoms. Wittgensteinas su tuo nesutinka. Jis aiškina, kad proto būsenos etine prasme nėra nei geros, nei blogos – nesvarbu, kiek jos susijusios su faktais, kuriuos galima aprašyti. Žmogžudystės aprašymas gali sukelti mums pa-

sipiktinimą ar gailėstį, tačiau tai bus faktų aprašymas, bet ne etika, o ir pasipiktinimo ar gailėsčio būseną neturės etinės reikšmės. Pritardamas klasikinei etikos sampratai, Wittgensteinas moralines nuostatas sieja ne su jausmais ar emocijomis, ne su patyrimo turiniu, bet su valia, tiksliau, su laisvai sprendžiančio subjekto valia. Mąstydamas apie tai, kas etika iš tikrųjų turėtų būti būdama mokslas, Wittgensteinas prieina akivaizdžią išvadą: „niekas, ką mes mąstyjume ar ištartume, negalėtų būti *ji* (etika)“ (*Ibid.*: 7).

Su faktais ar faktus aprašančiais teiginiais yra susiję tik santykinės vertybės, santykinis gėris, santykinis teisingumas pan. Tačiau iš to neplaukia išvada, kad vertybėms gali būti teikiama tik santykinė reikšmė. Be abejo, Wittgensteinas laiko savaime suprantamu dalyku, kad kiekvienas žodis, kiekviena sąvoka turi daugybę reikšmių. Nustatyti, kokia reikšmė sąvoka vartojama ir gali būti vartojama konkrečiame kontekste, yra filosofinis uždavinys. Pavyzdžiui, teiginyje „jūs einate teisingu keliu“ arba „šitas kelias yra teisingas“ žodis „teisingas“ vartojamas tik santykinė reikšmė. Teisingas yra tas kelias, kuris atveda į iš anksto nustatytą tikslą. Pabandę žodžiui „teisingas“ suteikti absoliučią reikšmę, gautume absurdišką išraišką. Ką, pavyzdžiui, reikštų „absoliučiai teisingas kelias“. Tai turėtų būti kelias, kuriuo eiti būtų loginė būtinybė arba kuriuo neiti būtų gėda. Anot Wittgensteino, neįmanoma įsivaizduoti jokios dalykų padėties, kuri sukeltų loginį būtinumą arba būtiną gėdingumą.

Išvadą, kad su faktus aprašančiais teiginiais yra susijusios tik santykinės vertybės, matyt, plačiausiai buvo plėtojęs

I. Kantas. Pasak jo, „poelgio moralinę vertę sudaro ne rezultatas, kuris iš to poelgio yra laukiamas, taip pat ne koks nors to poelgio principas, kurio motyvą sąlygoja laukiamas rezultatas. Juk kiekvieną iš tų rezultatų (malonią būseną, netgi ir kito žmogaus laimės paspartinimą) galėtų sukelti ir kitos priežastys, ir tam, vadinasi, nebūtina protingos būtybės valia, kurioje tik ir galima rasti aukščiausią ir besąlygišką gėrį“ (Kantas 1980: 25). Čia, manau, Kanto ir Wittgensteino požiūriai sutampa, nors skiriasi įrodinėjimo būdas. Su santykinėmis vertybėmis sietinas hipotetinis imperatyvas, o su absoliučiomis – kategorinis. Požiūrių panašumą lemia abiejų mąstytojų supratimas, kad etikos turėtojas yra valios subjektas. Kanto nuomone, „tik protinga būtybė turi valią, arba galią veikti pagal dėsnių supratimą, t. y. pagal principus. Kadangi poelgiams kildinti iš dėsnių reikia proto, tai valia yra ne kas kita, kaip praktinis protas. Jei protas neišvengiamai sąlygoja valią, tai tokios būtybės poelgiai, kurie pripažįstami objektyviai būtiniais, būtini ir subjektyviai...“ (Kantas 1980: 40). Taigi, Kantas valią redukuoja į praktinį protą. Nemanau, kad Wittgensteinas pritartų tokiai idėjai. Wittgensteinui valia ir protas tarpusavyje susiję, bet neredukuojami vienas į kitą. O šio santykio supratimas lemia požiūrį į etiką. Kanto nuomone, etika yra išreiškiama, o Wittgensteino požiūriu – neišreiškiama. Tačiau šių dviejų mąstytojų lyginimas nėra mūsų straipsnio tikslas.

Teiginiais aprašomos tik santykinės vertybės, todėl etika nėra išreiškiama. Tačiau, „kas yra mummyse, kad visi pasiduo-dame pagundai vartoti tokias išraiškas, kaip „absolūtus gėris“, „absolūti verty-

bė“ ir pan., ką turime mintyse ir ką norime išreikšti?“ – klausia Wittgensteinas (1965: 7). Atsakymo į šitokius klausimus jis ieško prisimindamas tipiškas situacijas, kuriose vartojo absoliučias sąvokas. Su kokia patirtimi siejasi noras vartoti absoliučias sąvokas? Wittgensteinas sako, kad tą patirtį asmeniškai jis pirmiausia prisimena, kai *stebisi tuo, jog pasaulis egzistuoja*. Tą nuostabą jis išreiškia sakiniais: „kaip keista, kad kažkas yra“ arba „kaip keista, kad pasaulis egzistuoja“. Su tokia patirtimi susiduriama ir tada, kai išgyvenamas *absolūtaus saugumo jausmas*. Tuomet esame linkę sakyti: „aš visiškai saugus, niekas man negali pakenkti, kad ir kas atsitiktų“. Tokiai patirčiai, anot Wittgensteino, būdingi ypatumai, kuriuos ir siekiame išsiaiškinti.

Pirma, kas krinta į akis, yra tai, jog žodinė išraiška, kurią suteikiame tai patirčiai, yra paprasčiausia nesąmonė. Sakydamas, jog stebiuosi tuo, kad pasaulis egzistuoja, tiesiog piktnaudžiauju kalba. Stebėtis galima tik tuo, kas įvyksta, atsitinka. Pavyzdžiui, galiu stebėtis šunimi, jeigu jis yra veršio dydžio, o esu įpratęs tos veislės šunį matyti bent kokius tris kartus mažesni. Sakyti „aš stebiuosi tokiu esančiu“ protinga tik tada, kai galiu įsivaizduoti „tokį nesantį“. Nesąmonė sakyti, kad aš stebiuosi tuo, jog pasaulis egzistuoja, nes negaliu įsivaizduoti jo neegzistuojančio. Žinoma, galiu stebėtis supančiu pasauliu, kad ir koks jis būtų. Pavyzdžiui, galiu stebėtis žydru dangumi. Čia Wittgensteinas turi galvoje ne tą atvejį, kai dangus yra neįprasto žydrumo, o tą, kai stebimasi dangumi, kad ir koks jis būtų. Bet stebėtis dangumi – žydras jis yra ar ne žydras, reiškia stebėtis tautologija. O

sakyti, kad kažkas stebisi tautologija, vėlgi reiškia visišką nesąmonę.

Panašiai yra ir su absoliutaus saugumo jausmu. Būti saugiam reiškia, jog fiziškai neįmanoma, kad su manimi atsitiks tam tikri dalykai. Todėl yra nesąmonė sakyti, kad aš esu saugus, kad ir kas atsitiktų. Pirmuoju atveju susidūre su tautologija, o šiuo atveju – su kontradikcija. Čia klaidingai vartojamas žodis „saugus“, panašiai kaip ankstesniame pavyzdyje klaidingai buvo pavartoti žodžiai „stebėtis“ ir „egzistuoti“. Wittgensteino nuomone, tam tikri netinkamo kalbos vartojimo bruožai būdingi visoms etinėms ir religinėms išraiškoms. Iš pirmo žvilgsnio visos tos išraiškos atrodo kaip palyginimai. Pavyzdžiui, kai sakome, kad „jis yra geras žmogus“, atrodo, kad žodis „geras“ čia vartojamas panašia prasme kaip ir išraiškoje „jis yra geras futbolininkas“, nors ir nereiškia to paties. Juk tas, kas panašus, turi būti panašus kažkuo. Ir jeigu faktai gali būti aprašyti pasinaudojus palyginimu, atrodo, kad juos įmanoma aprašyti ir be palyginimo, pasinaudojant tuo „kažkuo“. Tačiau kai tik praleidžiame palyginimą ir bandome tiesiog konstatuoti tą „kažką“ kaip faktą, pastebime, kad tokio fakto nėra. Ir tai, kas anksčiau atrodė kaip panašumas, dabar atrodo kaip nesąmonė.

Tiek nuostaba pasaulio egzistavimu, tiek absoliutaus saugumo jausmas yra tam tikros patirtys, nesvetimos kiekvienam žmogui. Tos patirtys jas patiriantiems rodo esančios patirtimis, tam tikra prasme turinčiomis absoliučią vertę. Patirtis yra faktas, ji tęsiasi tam tikrą laiką, vyksta tam tikroje vietoje, vadinasi, gali būti aprašyta. Bet, kaip buvo pasakyta kiek anksčiau, nesąmonė yra sakyti, kad jos turi absoliu-

čią vertę. „Paradoksalu, kad patyrimas, faktas gali atrodyti turinčiu antgamtinę reikšmę“, – sako filosofas (Wittgenstein 1965: 10).

Kaip iškyla toks paradoksas? Grįžkime prie nuostabos, kad pasaulis egzistuoja, patirties (*Ibid.*: 10), tačiau nuostabą aprašykime visai kitu būdu. Visi žinome, kas kasdieniniame gyvenime yra vadinama stebuklu. Tai įvykis, kurio niekada dar nesame regėję. Tarkime, kad toks įvykis įvyko. Įsivaizduokime, kad vienam iš mūsų išaugo liūto galva ir pradėjo riamoti. Atsitokėję iš nuostabos, sako Wittgensteinas, mes veikiausiai iškviessime gydytoją ir pabandysime paaiškinti tą įvykį moksliskai, galbūt atliksime vivisekciją, jei tai nepakenks pakliuvusiajam į bėdą. Jeigu taip elgsimės, stebuklo neliks. Liks tik faktas, kurio mokslas dar nesugeba paaiškinti. Todėl absurdiška sakyti, kad „mokslas įrodo, jog stebuklą nebūna“. Iš tikrųjų mokslinis faktų tyrinėjimas nėra žvelgimas į juos kaip į stebuklus. Joks faktas nebus stebuklas pats savaime, absoliučia to žodžio prasme. Žodis „stebuklas“ buvo vartojamas santykinė ir absoliučia prasme. Vartojant santykinė – stebuklas yra niekada neregėtas ir netikėtas reiškinys, o vartojant absoliučia – beprasmybė.

Toliau aiškindamas nuostabos pasaulio egzistavimu patirtį, Wittgensteinas siūlo stebėjimąsi pasaulio egzistavimu interpretuoti kaip žiūrėjimo į pasaulį lyg į stebuklą patirtį. Norisi sakyti, kad teisinga pasaulio egzistavimo stebuklo išraiška kalboje, nors ir nėra joks tos kalbos teiginys, yra pats kalbos egzistavimas. Išreišdamas stebuklą dėmesio perkėlimu nuo išraiškų, formuluojamų kalbos būdu, prie išraiškų,

formuluojamų nurodant į kalbos egzistavimą, Wittgensteinas nori parodyti, kad mes negalime išreikšti to, ką bandome išreikšti. Nes tokios pastangos yra bandymas išeiti už pasaulio ribų arba, kas yra tas pat, už prasmingo kalbėjimo ribų. Wittgensteino nuomone, tos pastangos yra visiškai beviltiškos. „Etika, kiek ji kyla iš troškimo kažką pasakyti apie gyvenimo prasmę, absoliutų gėrį ar absoliučią vertę, negali būti mokslas. Tai, ką etika sako, niekaip nepaaidina mūsų žinių“ (*Ibid.*: 12).

Vitgenšteiniška etikos samprata glaudžiai susijusi su proto ir valios santykio interpretacija. Jau anksčiau esame sakę, jog. Kantas, interpretuodamas valią kaip praktinį protą, sukuria prielaidas formuluoti visuotinį elgesio vertinimo principą grynai spekuliatyviu svarstymu.

Matyt, labiausiai žinoma ir labiausiai paplitusi yra Tomo Akviniečio pasiūlyta valios ir proto santykio interpretacija. Pasak Tomo Akviniečio, tikrasis valios objektas yra gėris. Kita vertus, Dievo protas pirmiausia suvokia kaip savo pagrindinį objektą ne ką kitą, o dieviškąją esmę. Todėl Dievo esmė yra aukščiausias gėris, pirmasis ir betarpiškas Dievo valios objektas, nes valia trokšta to, ką protas pristato kaip gėrį. Dievas būtinai geidžia savosios esmės ir savojo gėrio, o jų atžvilgiu jis geidžia visų kitų daiktų antrine ir sąlygota valia. Dievas būtinai nori to, kas sudaro jo paties esmę, bet, priešingai, nėra jokios būtinybės, kad jis geistų to, kas susiję su kūriniais, nes dieviškasis gėris tobulus pats savaime ir nuo jokios kūrinijos nepriklauso. Dievas, laisvas visų dalykų kūrėjas, veikia atsižvelgdamas į tikslą ir jam pasiekti naudoja tinkamas priemones. Tai

rodo ir pasaulio tvarka, nukreipta į gėrį. Veikti atsižvelgiant į tam tikrą tikslą reiškia veikti remiantis protu ir valia. Anot Tomo Akviniečio, valia pagal savo prigimtį yra tokia, kad negali būti pirmasis principas. Ji gali būti teisingo veikimo pagrindas tik dėl to, kad remiasi protu ir tikslu. Žmogaus valia ir protas skiriasi realiai, o Dievo protas ir valia realiai yra tapatūs ir atskiriami tiktai mąstymu. Dieviškos valios veikimo pagrindo reikia ieškoti Dievo prote. Todėl negalima sakyti, kad teisingumas priklauso tik nuo Dievo valios, nes tai reikštų, kad Jo valia veikia nesiremddama išmintimi, o tai būtų piktžodžiavimas (Жильсон 2004: 43).

Tačiau Wittgensteinas nesilaiko tomistinės valios ir proto santykio sampratos. Juk Tomui Akviniečiui etika yra išreiškiamą. Kaip valios ir proto santykį supranta Wittgensteinas, aiškėja iš jo pokalbio su Waismannu, paskelbto kartu su „Paskaita apie etiką“ (Wittgenstein 1965: 15–16). Wittgensteinas sako, kad savojoje *Fragen der Ethik* Schlickas aiškina, jog teologinė etika apima dvi gėrio esmės sampratas. Pagal labiau paviršutinišką, gėris yra geras todėl, kad Dievas jo nori; gilesnė interpretacija sakanti, kad Dievas nori gėrio, nes gėris yra geras. Ginčydamas Schlicko požiūrį, Wittgensteinas tvirtina, kad gilesnė yra pirmoji pažiūra: gėris yra tai, ką Dievas įsako, nes tai užkerta visus kelius aiškinti, kodėl tai yra gera. Kita vertus, antroji pažiūra yra išties paviršutiniška, racionalistinė, sudaranti prielaidas ieškoti tam tikrų gėrio pagrindų. Toks požiūris buvo būdingas mūsų jau minėtam Clarke'ui. Pirmoji pažiūra aiškiai sako, kad gėrio esmė niekaip nesusijusi su faktais, todėl negali būti

paaiškinta jokiais teiginiais. Anot Wittgensteino, „aprašyti galima nebent tai, kad žmonės teikia pirmenybes. Tarkime, aš iš patirties nustatau, kad jūs teikiate pirmenybę tam iš dviejų paveikslų, kuriame yra daugiau žalios spalvos, kuris turi žalesnį atspalvį ir t. t. Šitaip aš aprašiau būtent *tai*, bet ne tai, kad šis paveikslas yra vertingesnis“ (*Ibid.*: 15). Tai, kas etiška, jo nuomone, negali būti mąstoma.

Į Waismano klausimą „ar pasaulio egzistavimas yra susijęs su etiškumu?“ Wittgensteinas atsakė: „žmonės jaučia tą ryšį ir jį išreiškia tokiu būdu: Dievas Tėvas sutvėrė pasaulį, o Dievas Sūnus (arba Žodis, einantis iš Dievo) yra etiškas. Tai, kad žmonės pirmiausia padalino Dievą ir po to jį vėl sujungė, rodo tokio ryšio buvimą“ (*Ibid.*: 16).

Su tomistine pažiūra suderinama nuostata, kad gėris yra tai, ko Dievas nori, bet ne antroji Wittgensteino prielaida, jog tai, kas yra etiška, negali būti mąstoma. Mūsų nuomone, Wittgensteino požiūris yra artimas Dunso Škoto požiūriui. Pirmiausia reiktų atkreipti dėmesį tai, kad Dunsas Škotas kuriančiai Dievo valiai priskiria daug daugiau laisvės nei Tomas Akvinietis. Tiesa, abu jie sutaria, jog Dievo valia pati savaime nusikreipia tik į tobuliausią gėrį, kuris yra paties Dievo gėris, todėl ta valia būtinai nori to, kas esmiškai susiję su visais dieviškaisiais atributais ir veiksmis (*processions divines*) kaip gėriu.

Tačiau sutvertieji daiktai, Dunso Škoto nuomone, tik akcidentiškai susiję su Dievo gėriu, todėl kūrimas nieko negali pridėti prie paties Dievo gėrio. Taigi niekas neverčia Dievo, kad jis norėtų kūrinių. Ar Dievas galėjo norėti kitokių kūrinių nei

tokie, kokių jis panorėjo? Škotas tvirtina, kad galėjo, nes joks kūrinys būtinu būdu nesusijęs su Dievo esme. O ar Dievas galėjo norėti kūrinių, kurie paklustų kitokiems moraliniams dėsniams nei tie, kuriems kūriniai paklūsta? Taip, galėjo, nes tie dėsniai ir jų teisingumas būtinu būdu nėra susiję su Dievo esme. Tiek kūriniai, tiek dėsniai ar įstatymai, kuriais kūriniams reiškiasi Dievo veikimas, yra Dievo valioje. O kaip, Škoto manymu, daiktus kurianti Dievo valia susijusi su Dievo protu kūrybos akte? Jo nuomone, Dievo valia pati save sąlygoja ir nesiremia jokia pagrindu. Tomas Akvinietis to netvirtintų.

Anot Dunso Škoto, paklausę, kodėl Dievo valia apsisprendžia už vieną, bet ne už kitą prieštaravimo narį, galėtume atsakyti: Aristotelis tvirtina, kad tik nepaklūstantis logikai protas reikalaus įrodyti visa, nes patys įrodinėjimo principai negali būti įrodinėjimo objektas³. Valia, kuria Dievas nori tam tikro daikto ir jį sukuria, yra pirmoji ir tiesioginė priežastis, kuriai nereikia kitų priežasčių. Dievas panorėjo, kad būtų taip, kaip yra, todėl gėriu tapo tai, kas yra gėris; ieškoti tokio sprendimo priežasties – reiškia ieškoti ten, kur jos nėra (Жильсон 2004: 74–76).

Išvados

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Wittgensteinas pasiūlo visiškai originalią ir neįprastą etikos sampratą, kurią jis grindžia būdu, vėliau tapusiu įprastu analitinės filosofijos šalininkams. Jis analizuoja, kaip kalboje

³ Plg. su Wittgensteino teiginiu, kad: „vaizdas gali atvaizduoti visokią tikrovę, kurios formą jis turi. <...> Tačiau vaizdas negali atvaizduoti savo atvaizdavimo formos; jis ją parodo“ (Wittgensteinas 1995: 49).

funkcionuoja etikai būdingos sąvokos, ir remdamasis ta analize pateikia savo išvadas.

Kita vertus, 1914–1916 metų užrašuose Wittgensteinas gana plačiai samprotauja apie valios subjektą kaip etinių dalykų nešėją. Net ir savo „Paskaitos apie etiką“ svarbiausias mintis jis perteikia kalbėdamas pirmuoju asmeniu, nes tik asmuo yra valios subjektas. Wittgensteinas atmeta grynosios valios, nesusijusios su jokių subjektu, įvaizdį kaip klaidingą. Savąją valios ir proto santykio interpretaciją filosofas atskleidžia pokalbyje su Waismannu, paskelbtame kartu su „Paskaita apie etiką“.

Todėl, norint suprasti Wittgensteino požiūrį į etiką, tenka atsigręžti į klasikinę etikos tradiciją, kurioje etika atsiskleidžia per valios subjekto veikimą: santykyje su valia būtis yra gėris. Wittgensteino pasiūlyta valios (tiksliau – valios subjekto) ir proto interpretacija darniai įsilieja į klasikinius svarstymus apie proto ir valios santykį. Ypač daug bendro turi Dunso Škoto ir Wittgensteino požiūriai šiuo klausimu, nes abu filosofai laikosi prielaidos, kad tikrasis valios subjektas pats save sąlygoja ir nesiremia jokių pagrindu. Abiem jiems būdinga tarti, kad valios veikimo neįma-

noma nei suprasti, nei pagrįsti remiantis proto analize. Proto reiškimosi sritis yra loginė erdvė, kaip visų esaičių atvaizdavimo erdvė. Mokslo teorijos Wittgensteinui irgi yra loginiai konstruktai, leidžiantys aprašyti faktus. Todėl nieko etiško mokslinės teorijos negali perteikti. Mokslui neįmanoma pateikti tiek stebuklo (teiginys „stebuklas yra neįmanomas įvykis“ yra logiškai prieštaringas ir jo sekmenų klasė yra tuščia), tiek etikos išraiškų. Etika tiek, kiek ji kyla iš noro ką nors pasakyti apie absoliutų gėrį, tikrąją gyvenimo prasmę, negali būti mokslas. Tačiau ji, Wittgensteino požiūriu, yra žmogaus proto pastanga beviltiškai peržengti mūsų kalbos ribas, pastanga, kurios Wittgensteinas nebuvo linkęs palaikyti, tačiau niekad nebūtų drįsęs išjuokti.

Būtent ryšys su klasikine tradicija, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, atskleidžia Wittgensteino požiūrio į etiką novatoriškumą. Nauja Wittgensteino etikos interpretacijoje yra pirmiausia tai, kad jis valios subjekto problemą įtraukia į analitinės filosofijos diskursą. Drįstu manyti, kad nė vienam analitinės filosofijos sekėjui – nei iki Wittgensteino, nei po jo – tokia mintis nešovė į galvą.

LITERATŪRA

Finnis, J., 1980. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press.

Hume, D., 2007. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Vilnius: Charibdė.

Kantas, I., 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

Wittgenstein, L., 1965. Wittgenstein's Lecture on Ethics. *The Philosophical Review* 74 (1): 3–16.

Wittgenstein, L., 2001. *Užrašai 1914–1916*. Vilnius: Pradai.

Vitgenšteinas, L., 1995. *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Жильсон, Э., 2004. *Избранное: Христианская философия*. Москва: Росспэн.

RIPPLES OF DUNS SCOTUS' THINKING IN WITTGENSTEIN'S ETHICS

Albinas Plėšnys

Abstract. The paper deals with Wittgenstein's interpretation of ethics which was given in his *Tractatus Logico-Philosophicus* and in his *Lecture on Ethics*. He asserts that there are no propositions which we would call ethical propositions and that statements of facts can express nothing ethical. It is clear for him that ethics cannot be expressed. Wittgenstein was a pioneer in the field of analytic philosophy and he considered ethical questions in the manner of thought typical for its protagonists. He analyses the working of ethical conceptions in spoken language and draws the conclusions on this basis. On the other hand, in the classical tradition the peculiarity of ethical concepts had been founded on the relations of subject's mind and volition. Wittgenstein linked ethics with the willing subject too. What is good and evil is essentially the I, not the world, says he. We think Wittgenstein's opinion is closest to Duns Scotus' understanding of the relation of mind and will. On the other hand, Wittgenstein argues the conclusion that ethics is inexpressible without appealing on mind and will relation.

Keywords: absolute values, ethics, facts, subject of the will, relative values

Įteikta 1913 06 10